

Paradisviser og provins-salmer

En religiøs dimensjon i Sandbecks sangpoesi

Synnøve Sakkura Heggem

SANGPOESI OG POETENS GRAVFERD

Da jeg fikk æren av å følge Vidar Sandbeck - som død kropp - i hans gravferd høsten 2005 i Åmot kirke på Rena, ba Målfrid Ljosland Sandbeck meg om å lese et utdrag fra Vidars brev til en venn:

Je vil stanse ved noe du skriver om. Jeg mener det er lavpannet å påstå at det ikke er noe liv etter døden, - det aner meg at andre former for liv kan eie rom i det vi dagligdags benevner for "det store intet". Jeg tror fast at det er noe bakom alt, som vi ikke bør le av, omgitt av så mange uforståelige undre som vi er...Og hvem tapte ved sin tro? Nå er det jo ikke slik at jeg er kirkegjenger eller medlem av noen sekt, det mener jeg er unødvendig, når mennesket ellers lever et redelig liv i forhold til andre. Det er religion god nok. For øvrig er det så at vi ingenting vet, men det er som vi føler at "noe veldig" overvåker våre steg på jorden...¹

Prøver jeg å kikke Vidar Sandbeck i kortene for å se hva han egentlig mente om de evige spørsmål? Nei, tekster og muntlig ord er komplekse fenomen, kodet virkelighet. Det gjelder også brevformen. Livssynsmessig identitet er ofte flytende, av ulike årsaker. Når det er sagt, er brevformen gjerne en ærlig og direkte uttrykksform, og kan speile viktige sider av avsenderens blikk på verden og seg selv.

Noe av det jeg fryktet mest for i forbindelse med Sandbecks gravferd, var som prest å bidra til at Elmer i visa "Legende" skulle bli en oppfylt profeti (merk særlig strofe fire og fem):

*1. I skyggen av Soria slott
gikk 'n Elmer omkring som en dott
og dulle og dikte no 'n halvare viser
om veien en stakkar har gått.*

*Mens vi var på møte i Spissborger-lauget
tel beste for konge og land.
Med likhet for alle av adel og ære
og rot i den høye stand.*

¹ Også sitert i Bakken, T., *Vidar Sandbeck, hans liv og virke*, Trysil 2005, s 321.

2. At lagnaden tegne en fant
under blåna ved rikdommens kant
det var itte nytt, bære det at ´n Elmer
han turde å mukke i blant.

Mens vi var på møte i Spissborger-lauget
og skjøtte vårt gavmilde ry,
der Herre-Pers datter ble byttestudent
og fekk aka tel Boston med fly.

3. Da monne det lite på sikt
å få utgitt et dusin med dikt.
Ja, laugpresidenten han sa: - Fytte rakker ´n,
at noen vil drive med slikt!

Mens vi var på møte i Spissborger-lauget
der bilde av grunnlegger ´n hang.
Og fekk vi e klage på demokratiet
da sang vi en fedrelandsang.

4. På den tid var dikteren dømt
og av hjertet fordreven og glømt.
Men så gikk ´n heden med kranser på kista
og lå der så klok og berømt.

Mens vi var på møte i Spissborger-lauget
og skulle nok kømmå-i-hau:
At jamen kan den som var liten i livet
bli underlig stor når ´n er dau.

5. Da ble det en salig kommers -
alle engler sang viser og vers.
Ja, både han Gabriel og ´n Uriel og ´n Mikkel
fann harpa og måtte tel pers.

Mens vi var på møte i Spissborger-lauget
der saken var klingende klar.
Og derfor står ´n Elmer på sokkel i parken
så alle kan sjå hva vi har.²

² Øst for sol og vest for måne...171 viser av Vidar Sandbeck, Tiden Norsk Forlag i samarbeid med Norsk Musikkforlag A/S, 1998, s 128

Ville Vidar Sandbeck kjenne seg hjemme eller fremmed i kirka denne dagen? Var hans nærmeste og jeg sikre på at han var fortrolig med fullsatte kirke og "bosted" utenfor, i hagen for levende og døde? Å forvalte livet sammen med en død kropp som har fullført sitt liv, og skal gis tilbake til jorda - som en gave, et frø - er en kunst ingen blir utlært i. Denne gangen var det Vidar Sandbeck. Hvordan skulle jeg tale om, til og på vegne av multikunstneren uten å representere Spissborger-lauget? Han står jo til og med "på sokkel i parken så alle kan sjå hva vi har!"³

Da jeg som 2. klassing kom fra Japan til skogsbygda Hurdal, var norsk sangpoesi viktige nøkler til integrering. Viser, Sandbecks og andre, var og ble hjertebarn. Jeg hadde vokst opp blant millioner buddhister og shintoister i mitt første hjemland Japan, hvor mine foreldre var lærere og misjonærer. Den norske kolonien formet oss lidenskapelig gjennom sang, salme- og visetradisjoner. Det åpnet uendelige univers mellom mikro og makrokosmiske perspektiver. Jeg fornemte da som nå en leken og alvorlig *teori om alt* i kjernen av tekst og tone.

En stund etter begravelsen til Sandbeck begynte jeg å eksperimentere med ulike strofer fra hans viesunivers i kirkelige livsritualer, og fikk lyst til å skrive en artikkel om den religiøse dimensjonen i hans viser. "Hva for no'!" sa en betydelig kjenner av hans litterære univers. "Han var da ikke religiøs!" "Jeg er ikke så interessert i hva han var, eller hva folk sier han var," prøvde jeg meg. "Jeg er interessert i hva som er på ferde i hans viseunivers." "Ok, du kan prøve," svarte han, litt mer interessert og nysgjerrig.

HVA SLAGS KRISTENDOM?

En av verdens ledende religions- og kristendomsvitere, Linda Woodhead, sier i boka *Christianity, a very short Introduction* (2004) om kristendomsformer gjennom tidene, at det hovedsaklig finnes to diamentralt motsatte måter å tenke kristen religion på. Mellom disse er en vifte av variasjoner. I den ene enden av vifta er forestillinger om mennesker, verden og det hellige/Gud hvor Gud oppfattes som den ultimate hersker, konge, arkitekt eller allviter. Mennesket er ekstremt lite, og forskjellig fra sitt opphav: Gud. Det må derfor ofre seg, være lydige, forsake seg selv for å oppnå kontakt med Guds godhet og gunst. Frelse og omvendelse blir tegn på at man er tatt inn i hellig varme, tatt til nåde. Ved å godta en hellig, omfattende orden, inngår man i et større fellesskap. Guden bringer dette til veie ved å ofre seg selv (Jesus) i en soningsdød på vegne av alt og alle. Verdensforløpet betraktes som en sekulær historie hvor Gud griper inn gjennom store omveltninger, og til slutt skiller endelig ut det onde (sammen med de ufrelste) og skaper et fullkomment gudsrrike.

³ Bysten av Sandbeck står utenfor kulturhuset i Rena sentrum.

I den andre enden av vifta betraktes det hellige/den treenige Gud i utgangspunktet som dypt skjult og forent i natur, kultur og dermed i mennesket som natur- og kulturvesen. Men forbindelsen er gjerne gåtefull og uklar. Kristen religions oppgave blir å identifisere det guddommelige, i kroppen, mellom mennesker, i naturen, i samfunn og kosmos. Slik framelskes livets eget vesen og væren. Ondskap skilles ut, og mennesket framstår som hellig både i dets uendelige storhet og litenhet, sårbarhet, strev og streben etter rettferdighet, beskyttelse, skjønnhet, sannhet og verdighet. Fornemmelsen av at alt er blitt til av og har del i noe grunnleggende vakkert og godt - noe som utvikler seg gjennom tidene med og mot et evig lys - en evolusjon, karakteriserer denne form for kristen religion.

EN RELIGIØS DIMENSJON

Hvis Sandbecks religiøse preg passer inn noe sted, så er det i den sistnevnte hovedgruppe. Han tar ibruk stereotypiene fra den første: Gud som forvalter og arbeidsherre, f eks i "Vagabond-salme"⁴, men bruker det kritisk og kreativt. Naturlig kjærlighet skildres som god makt i hverdag og høytid. Religiøs retorikk bekrefter høytidsstemning og lek med gode krefter, bekreftelse på det unike ved Åsta og de gode relasjoners primære verdi. I dette ligner han kristne mystikere og andre diktere, som ikke går i mot et religiøst språk eller univers, men tar det i bruk på suverent frie måter, gjenskaper det religiøse språket kritisk, selvstendig og sannhetssøkende.

Eller hans prosjekt ligner for den saks skyld den ateisme som erkjenner at skal man overvinne religion som fenomen, må man bemektige seg dens berusende makt, og vende den i nye retninger. Men ateist er nok ikke Sandbeck, verken klassisk eller moderne - så lenge hans univers er et geunint åpent univers for nettopp "noe veldig som våker over våre skritt på jorden..."⁵

Nylig leste jeg gjennom Vidar Sandbecks tre barnebøkene *Ferie i hamnehagan* (1978), *Den rutete elefanten* (1980) og *Den nye gutten* (1981), for å finne klassisk religiøs retorikk, uten å finne så mye, slo det meg hvor sterk og spontan jeg fikk lyst til å gå ut på gater og streder for å lese bøkene for hvem som helst fordi de gjorde så godt inntrykk. Kan det tenkes at det som beveger meg er en religiøs dimensjon? Mange mener det, blant annet kirkefader Martin Luther (1483-1546). Han sa at det du har tillit til, er din Gud. Hva skal en kalle det når en kjenner at en er så tett det går an å komme på det å være, virke, ville, skape og skille mellom godt og ondt? Er en da i nærheten av det Hans Børli kalte "gudsfølelsen" - og "alt som er uten bilde"? En "gudstjeneste og bønn" som verken er mer eller mindre enn en "ikonflamme i brystet - en vintermorgen på trammen"? Børli skriver, blant annet inspirert av mystiker og vitenskapsmann Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955):

⁴ Ibid, s 244. Se fortolkning av salmen legger nede.

⁵ Se note 1.

Et menneske uten gudsfølelse - nei,
det tror jeg ikke eksisterer.
Om du så bare soper
nysnøen bort fra trammen din en vintermorgen
når dompap fløyter saktmodig inni snaret og
du kjenner ståltrådvirringen på limeskaftet
ise mot de varme fingertuppene dine,
så er det en gudstjeneste, en bønn
foran livets nakne ikonflamme i brystet ditt
og alt som er uten bilde.⁶

Hva kjennetegner en religiøs dimensjon i en tekst og en tone? Er det tekst puss tone, eller kontekst som avgjør? Hvem er kvalifisert til å identifisere denne dimensjonen? Er det de ulike forskerblikk? Vestlandspietistens blikk? Humanetikerens? Den japanske buddhist eller shintoist? Lokalbefolkningen på Rena?

I religionsvitenskapen gis det eksempler på religion som ikke bruker begrepet Gud. I historie, sosiologi, språkvitenskap og musikkvitenskap er det lett å argumentere for at Gud ikke har *en* bestemt mening, og i prinsippet kan bety hva som helst. Da min eldste datter, som 16-åring, hørte at en av mine stipendiatkollegaer ved universitetet i Oslo undersøkte det religiøse element i Curt Kobains tekster - de som hadde ordene Gud eller Jesus i seg - sa hun: "Men mamma, det er ikke tekstene med ordene Gud og Jesus som er mest religiøse i Curt Kobains sanger...!"

Femten år som prest har gitt meg nærkontakt med hvordan "folk flest" ordlegger seg når livet står på spill og på spissen. Begrepet Gud er ikke et entydig eller opplagt tegn på en religiøs dimensjon i et bryllup, en begravelse, et hjerterom, en organisasjon, et samfunn. Men det *kan* være det. Forventningshorisont og kontekst har stor betydning for hvordan mennesker oppfatter et hellig/religiøst element i en sang, salme eller annen poesi. I forskningen har termen *sacred sound* blitt viktig for å identifisere noe hellig i tone-kunst på tvers av religion og livssyn.⁷ Å tale om hellig tekst er tilsvarende forsøk på å identifisere noe viktig i verden. Det kompliserer og beriker når fenomenet som skal undersøkes er både tekst og tone, slik det er i visekunst.

Språklig og musisk arv har selvsagt mye å si. Vi er født inn i et allerede eksisterende - men ikke statisk - språk og tone-univers - som vi spiller våre liv ut fra og inn mot. I

⁶ Hans Børli's beste dikt, Aschehoug 2006, s 330-331

⁷ Uttrykket *sacred sound* eller *hellig lyd* er hentet fra egen og andres nyere forskning på tverreligiøs musikk, sang og salmetradisjon, f eks Guy L Beck (ed.), *Sacred Sound. Experiencing Music in World Religions*, 2006. Begrepet er lite brukt i norsk sammenheng.

forbindelse med tekst og tone som skal uttrykke grunnleggende fenomen, liv og død, skjønnhet, sannhet, godhet, skyld og ondskap, forsoning og gjenopprettelse, tid og evighet, er det ingen deler av samfunnets ulike deler som er likegyldige. De av oss som forvalter språk og tone i organisert religion (f eks prester) er forpliktet på dette samspillet. Vi har som oppgave å ta vare på språklig og musisk arv, helhet og utvikling, slik at språket gjør en forskjell i de språk- og tone-rom vi forvalter, blant annet kirkerom, blant annet i gravferd.

Det som sies mellom linjene, eller som er usagt *i* ordene i Sandbecks sangpoesi, bærer på klanger fra fellesskapets språklige, og derfor også religiøse tradisjoner. I denne sammenheng vil jeg peke på hans bruk av kjente, religiøst pregede ord, uten å ta stilling til hva han har ment med det selv. Siden verken han eller noen andre eier sangtekstene helt alene, og siden de er bruks-gaver til fellesskapet, så vil forståelsen og fortolkningen i prinsippet være åpen og fleksibel, og endres hver gang noen synger eller leser visene. Hans tekster inneholder utsøkt bruk av tradisjonelle religiøse metaforer, fortellinger, myter og fragment.

I det følgende spør jeg på hvilken måte snutter og sitat med kjent, religiøs klang er med på å karakterisere det folkelige univers Sandbeck har skapt.

UNDRING

Religioners kilde, utgangspunkt og mål er uløselig knyttet til den menneskelige egenskap å undre seg. I "Undringsvise" hører vi:

*Je vet at jola ruller rundt og trur iblant det skjer
vi av og til har hue opp og stundom hue ner.*

*Je ser så mye gåtefullt ved fugler og ved dyr.
Je stanser opp og undrer meg når spurv og soale flyr.*

*Je undres over busk og bær og alle blommer små,
at noen er som kvite lys og andre fløyelsblå*

*Je undres på hvert lite frø som blir tel frukt og tre.
På jola fins det ingen ting som er så rart som det.⁸*

Undringen her - som hos store mystikere og vitenskapsfolk gjennom alle tider og kulturer - gjelder ikke først og fremst det som måtte gå ut over naturens og kulturens lover. Nei, det er undringen over det vi vet, livets *at* som beveger tanke, følelse og fantasi samtidig. Barnets blikk og logikk tilsier ofte et slikt samsyn, slik barnets blikk

⁸ Sandbeck, *Øst for sol og vest for måne*, s 243

i første strofe ser for seg kloden med folk på alle sider, og derfor "med hue opp og hue ner". Samsynet befordreer at alt er relatert. Undringen fortsetter i møte med fugler og dyr, busk og bær og blomster, og kulminerer med det aller underligste av alt, at "hvert lite frø som blir tel frukt og tre". Visa er naivistisk og humoristisk (strofe 1). Det finnes kristendomstyper og religionsfilosofer som betoner nettopp dette. Det hellige er livsprinsippet; rasjonelt, relativt og relatert. Noen eksempler fra nyere tid og fra ulike områder er Albert Einstein (1879 - 1955), filosofen Henri Bergson (1859 - 1941), og den kristne religionsfilosof og fredsaktivist Toyohiko Kagawa (1888 - 1960). Den franske naturvitenskapsmann og mystiker Pierre Teilhard de Chardin er en annen særlig innflytelsesrik representant for synet på det hellige som selve livsprinsippet. Slike tenkeres bidrag handler ikke først og fremst om religion som interesse, dogmatikk, eller organisert, religiøst liv, men ofte om en blanding av erkjennelsesteori, mystikk og aktivisme, eller forsøk på å definere religion som fenomen. Å betrakte skjønnhet som religiøst urfenomen preger flere av de nevnte.

PROVINS-SALME

Har en befunnet seg en stund i Vidar Sandbecks sangpoetiske verden fornemmer en et naivt univers, risset opp med sirlige, velvalgte streker til et folkelig kosmos. Åsta og Åmot er sentrum, som opplagt *locus* - til verdens ende. For å få til det, tror jeg poeten trengte noe som inkluderer de innerste og ytterste element i tilværelsen, en religiøs dimensjon, noe gåtefullt, uendelig, rasjonelt og mystisk på en gang. Hvordan skulle ellers Åsta som et lite, perfekt og skakkjorte sted i verden beskrives som uerstattelig og unikt? Noe må representere en absolutt helhet, en fulkommenhet. Allerede tittelen på visa, "Provins-salme", gir en forsmak, siden *salme* har noe universelt ved seg, som en teori om alt.

*Du kan høre lia låte tel du itte knett et ord,
og je har visst itte sagt no´sea kyndelsmess i fjol.
Det er godt å tia stille, det gjør lite tel og frå,
det blir prate såpass lel at itte verda går i stå.*

*Je vil itte engasjeres i no´n verdensmålestokk -
kjem det snå i skåleveien min da har je mer enn nok.
Je vil itte ha begrensning i min soleklare rett
tel å mata spuro og blåmeis på et landsens fuglebrett.*

*Je vil aller følgje klokka tel no´n felles samlingsal,
je vil såvå tel je vakner tå naturens tidssignal.
Skotte ut å sjå på været, setta hatten litt på snei,
så kan den som vil få lov å danse Brysselvals for meg.*

Je vil høre Herrens vise uti Åstadalen gå

*leia like tel Mongolien gjennom lier som er blå.
Da blir alle himler høye kring mitt barndoms Andesfjell,
og je kjinner at je lever og bor midt i verda lel.⁹*

"Du kan høre lia låte" (strofe 1), eller "Herrens vise" (siste strofe). Nærmere *sacred sound* kommer en ikke. Dikterjeget tier stille lenge (strofe 1). Han har ikke sagt noe "sea kyndelsmess i fjol". Kyndelsmess kan markere hellig tid knyttet til årsrytme, i en dialog med alminnelig tid. I visa hører vi naturens hellige sang, "Herrens vise" Den gir rytme, "naturens tidssignal", som overflødiggjør deler av kulturell rytme, "felles samlingsal", en *Provins-salme*. Naturen skaper dybde, balanse, mening og plasserer Åstadalen midt i verden. Kalte han denne visa for *Pronvins-salme* også for å understreke alvoret i protesten mot EU, "så kan den som vil få danse Brysselvals for meg"? Hellige hint kan noen ganger forsterke politisk argumentasjon.

SOLA OG ENGLENE

Når dikteren risser opp et helt kosmos i få streker, som i visa *Sola og englene*, eller i *Jord og himmel*,¹⁰ er det som om alt er like selvsagt, naturlig, virkelig og til stede - samtidig. *Sola og englene* er en fortelling så naiv og enkel at alle kan følge med. Likevel kan den være utfordrende for tanke og fantasi for den som lytter, leser eller synger med hele seg:

*Høgt i sky på verdens møne
strever tusen engler små,
med å dra den blanke sola
over himlen i en tråd.*

*Først på dagen må døm slite
opp og opp mot himlens tre.
Men om eftan kan døm aka
like dit hvor sol går ned.¹¹*

Englene i *Sola og englene* er på parti med resten av naturen. Du finner engler hos Sandbeck i ulike betydninger. Skal en skildre det totale fravær av støtte og godhet, vet dikteren å omtale engler som hjerterå illusjon i visa *I Siri-li*:

*Når je ligg vaken i lange netter
og liksom syns je kan ta meg fri,
det kjem e vise med gule fletter*

⁹ Ibid, s 169

¹⁰ Ibid, s 108

¹¹ Ibid, s 203

*frå seljeholtet i Siri-li.
Og denni teksta den er e blanding
av tapte drømmer og dikt især,
men melodien, og det er sanning,
den har je støli litt her og der
i Sirili, ja, i Sirili.*

*I staden Elvrom der har je vanke
og møtt ho Siri i ny og ne',
mens aua vassrann og hjerte banke
for alt det vakre som kunne skje.
Je var med hematt og frøs i sjela
av bare lykke så mangen kveld -
vi spelte plater med Dajos Bela
og det var artig å vara tel
i Sirili, ja, i Sirili.*

*Men livet er som en maskerade
og alle engler en illusjon
ho slo seg løs med en hel brigade
som skjøt med mauser på Terningmon
De sang og danse som donkosakker
og gjorde rent over bord og brett
så staute jinter med skjøre nakker
ble svarte får i e gammal ætt
I Sirili ja i Siri-li.*

*Så ble det vinter med vonde data
fra grønne netter med sang og svir
og stjerner slokne på Vintergata
frå Terningmo'n og tel Ydalir.
Det vart e vise om varg i veum
og lange bønnen om nådens brød
og kalde rop fra et stort museum
der slekta søv under muld og snø
i Sirili, ja, i Sirili.*

*Men utpå sammar'n da nattedogga
lå sval og sølogrå i stille vind,
ho satt i tanker ved gammelvoogga
og la den vesle mot bringa inn.
Og verda så på med runde auer*

*og hadde vondt for å tie still -
og visa let over alle hauer:
Nå har en jintstakker gått seg vill
i Sirili, ja, i Sirili.¹²*

Om Siri var engelen som viste seg å være noe helt annet, eller om engelen symboliserer livets grunnleggende og generelle paradoks, mangfold, *maskerade*, uforutsigbarhet, vil jeg overlate til de syngende/lesende. Men at mor-barn-motivet i siste strofe i sin renhet og skapelse av framtid, det fysiske faktum at et liv blir til, har modonna-klanger ved seg, vil jeg tro mange ser i visa. Kontrasten til hva folk flest sier, går inn i genren religiøse mor-barn-motiv, for eksempel Jesu fødsel, som bygger på en spenning mellom det hellige og det profane, og mellom de ulike blikk som fortolker motivet.

DU ER SIGNERT I FRA GUD TIL MEG

Sandbeck beskriver kjærlighet i alle slags former. Kjærlighet til sted, tid og fenomener, mellom foreldre og barn og besteforeldre, kjærester, ektefeller, søsken, til natur og kultur. At religiøs retorikk faller naturlig for å få fram de ømmeste kjærtegn gjennom ord, viser blant annet følgende vise, *Til deg*. Målfrid Sandbeck har fortalt meg at visa er skrevet til henne. Legg merke til den underfundig, vemodige slutten:

*Jeg går fortunlet på stille stier
og gudskjelov at jeg har en penn.
Jeg dikter viser med melodier
og strør dem om meg som kolibrier
og gjør deg rede til brud igjen.*

*At sommerdagen den er så fin i
ditt blotte nærvær kan jeg forstå.
Du er som utformet av Cellini
og har et rørende smil med vin i
og nesetippen den står på tå.*

*Jeg lar meg villig til bunnns besnære
når hjertet driver sitt søte spill.
Og ikke kunne jeg la det være,
min poesi vil jeg deg forære,
og knele ømt for at du er til.*

Din brudesang blir det ingen nød med,

¹² Ibid, s 100

*du er signert ifra Gud til meg.
La ingen andre få se din rødme,
gi ingen andre slik flukt av sødme
som jeg i lønndom har fått av deg.*

*Vi fikk i eie en vakker klode
og bakom skyen var him'len blå.
Det har jeg sett, men kan ikke tro det
så langt, så lenge jeg har til gode
å se deg komme, men ikke gå.¹³*

Du er signert i fra Gud til meg, leste vi i fjerde strofe. Ingen informert leser eller sanger tror forfatteren tar stilling til et religiøst dogme, slik for eksempel et kirkesamfunn lærer, eller til en såkalt personlig tro gjennom slike markører. Dikteren verken bekrefter eller avkrefter slike ting. Det er det som er genistreken. Han nekter - gjennom en tredje bruk - å posisjonere seg ved hjelp av etablerte, sosialt religiøse kategorier. Han bruker retorikken for å forsterke, fargelegge og klargjøre det han har på hjertet, kjærlighetens spill med mennesker, og menneskers spill med hverandre i et videst mulig perspektiv. Gud er en metafor, og metaforens egenskap er gjennom bilder å holde fast at noe er og ikke er, samtidig. Det kan ikke karakteriseres som enten fiksjon eller fakta. Det er noe tredje, noe høyst virkelig, men som ikke lar seg etterprøve på samme måte som fiksjon *eller* fakta. Gud som metafor blir dermed en instans som lar tilsynelatende forskjeller bli til nye rom, flere muligheter, fleksible virkelighetsspeil.

Er man dermed i sentrum av eller perifer i forhold til det religiøse element, til "Gud"? Hvilke fortolkningslaug avgjør det? Litterater, teologer, kirkesamfunn, folk flest, shintoister, buddhister, forfatteren, leserne, de syngende? Visedikteren har gitt visene sine som en gave, et partitur, et spill for alltid varierende virkeligheter. Derfor vil også metaforen Gud bety ulike ting i et kaleidoskop av mulige betydninger. Det er som det skal. Det religiøse element i Sandbecks viser kan aldri være eller bety bare en ting, heller ikke dikterens eget livssyn. Men *noe* betyr det når religiøs metaforikk former visepoesien, noe vesentlig, slik jeg oppfatter Sandbecks poestiske univers, og forsøker å kaste lys over det.

FOR SENT TIL LIVETS ENDE

Hva er det med "kjerringa" i *Heksedansen*, som var så hysterisk travel at hun risikerte å komme for seint. For seint til hva? Ikke mindre enn til "verdens ende"!

Og kjerringa hopper i serken sin

¹³ Ibid, s 224

*og kaster seg rundt som en virvelvind,
for nå er det lemmer og liv om å gjøra
med påsken og pinsen og jula for døra.
Ho fær over golvet så fort ho vinn
med pompen i været og knea inn,
for den som vil ligge litt føre sin neste,
den kan itte sovå når sola rinn.*

*Men ti´a er så altfor knapp,
kanhende kjem ho for sent,
for sent til livets ende.*

*Og kjerringa stamper i stua inn
med kluter og koster og pusseskinn.
For nå er det lemmer og liv om å gjøra
med påsken og pinsen og jula for døra.
Ho drev på i går tel ho nesten datt,
men nå lyt a tørk over gølvvet att
for katta ho fly her med sølete labber
og rakker tel huset hør enda natt.*

*Men ti´a er så altfor knapp,
kanhende kjem ho for sent,
for sent til livets ende.*

*Det kan itte seile sin egen sjø
om ryggen blir rund som et grislebrød.
For nå er det lemmer og liv om å gjøra
med påsken og pinsen og jula for døra.
Og dagen den går i en heksedans
med filler og såpe og møbelglans.
Og når ho er ferdig da tar a det omatt
og omatt og omatt foruten stans.*

*Men ti´a er så altfor knapp,
kan hende kjem ho for sent,
for sent til livets ende.*

*Og kjerringa roper åt gubben grå:
- Du får itte komm-inn med skoa på!
For her er det lemmer og liv om å gjøra
med påsken og pinsen og jula for døra.*

Og kjerringa rydder den sene kveld
det gubben og onga har rote tel
med tobakk og pipe og bøker og bilder
og klosser og sneller og ludospell.

Men ti´a er så altfor knapp,
kan hende kjem ho for sent,
for sent til livets ende.

Og kjerringa vakser og gnier og gnur
og aldri ho tar eg en løpartur.
For støtt er det lemmer og liv om å gjøra
med påsken og pinsen og jula for døra.
Og gølofilla går i en evig ring,
nei, maken der fins itte her omkring.
Så hvis at ho kjem i sin egen begravelse
ville det bli tå de store ting!

Men ti´a er så altfor knapp,
kan hende kjem ho for sent,
for sent til livets ende.¹⁴

Gjennom vise-speil blir vi som syngende tatt med til nye rom for møter mellom egne univers og viseuniverset, fortolkning av det aller mest hverdagslige og trivielle, hvor død og begravelse, jul, påske og pinse og det å *komme føre sin neste*, spiller på og setter i spill historiske, mytologiske, religiøse, eksistensielle variabler. Det er kort vei fra de ømmeste skildringer av kjærlighetens hverdagslige makt og mystikk, til dristig kobling av det komiske, ironiske og dødens mange ansikter, som her i uttrykket "livets ende". Om uttrykket "føre sin neste" i Sandbecks univers spiller på lokal talemåte eller bibelsk retorikk, eller begge deler, er jeg usikker på. Men effekten for de som får øye på en grunnleggende bibelsk metafor, er megetsigende. Å *komme føre sin neste* uttrykker da en blanding av et naturlig konkurranseinstinkt og en hybris i betydning en overdreven lyst til å utkonkurere andre istedenfor å stille seg på linje med, eller solidarisk med andre. I bibelsk retorikk skal menneske ikke "komme føre sin neste", men tvert imot elske sin neste som seg selv. Det er ikke bare en av mange leveregler. Dette gjensidighetens prinsipp framfor alle stadfestes av Jesus som summen av alle bud og påskrifter sammen med det å elske Gud over alle ting. Med Sandbecks opplyste og beleste blikk kan det ikke være særlig tvil om at han bevisst spiller på helt sentrale bibelsk, religiøse og almenmenneskelige grunnverdier. Det gir både humoren og bruddet, det å *komme føre sin neste*, enda større kraft enn om

¹⁴ Ibid, s 88

han bare hadde ironisert over "kjerringas" travelhet uten denne sentralt, bibelske klangbunn.

VAGABOND-SALME

Mange vil i *Vagabond-salme* gjenkjenne den bibelske figur Lasarus. Han var fattig og plaget, og tigget om smuler fra en rik nabo. Da begge døde, fikk Lasarus trøst og glede i det hinsidige, sammen med Abraham, mens den rike måtte lide - begge deler for å oppveie forskjellen i dette livet. Her i Sandbecks versjon:

*Je har ofte sanke smuler mellom andre løse fugler
og min stamfar han bar navnet Lazarus.
Arøen kvoiler ennå på meg -
tenkj om gubben kunne sjå meg
her je sitt med blanke mjøden i mitt krus.*

*Je har vridd meg, je har vrenget meg,
tenkte ofte je sku´ hengt meg
på en regnværdsdag med gråt i alle trær.
Men da syns je det var riktig
når en sak var såpass viktig
at je såg det ann tel det ble opphaldsvær.*

*Været kom og sovala sang her
og je syns je såg je hang der
uten nåde for mi synd på dommens dag.
Åsså slo je det i frå meg
og tok hverdagsbøra på meg
og gikk skoa av meg uti flere fag.*

*Som en vagabond i nøden
har je trøste meg med døden
når det vesle som je skrev med blodig blekk
måtte gå tel gibort-priser.
Nå blir sjøl de minste fliser
plukket fram og honorert med krysset sjekk.*

*Slått i hop med folketrygden
kan je sko meg godt i bygden
der min arme far lèt krype som en orm.
Arøen kvoiler ennå på meg -
tenkj om gubben kunne sjå meg*

*nyte livet på La Mar i Benidorm.*¹⁵

I visa speiler je'et seg som arvtaker til den fattige Lasarus. Han er på selvmordets rand, og gremmes med tanke på at hans egen døde far kan se hvordan han lever. I bibelfortellingen anmodes Abraham av den rike mannen om å advare de levende mot å leve i luksus, siden de må lide i det hinsidige. Vagabondens største frykt er derfor livsnytelse som hån mot sin fattige stand, noe faren følger med på fra det hinsidige, "tenkj om gubben kunne sjå meg nyte livet på la Mar i Benidorm". I alle fall skildres en ekte vagabond, hans uvaner, skrupler, utveisløshet og mangel på mot - også til å gjøre det slutt (!) - på en hverdagslig og lun måte. Å tulle med selvmordstanker er noe få behersker; et sant kunststykke. Som innflytter i ei skogsbygd på østlandet oppfatter jeg det som en del av en folkelig uttrykksmåte og kulturarv.

NÅR SOLA ITTE LENGER HAR OSS Å SKINE PÅ

Sandbeck bruker det repertoar han har til rådighet. I visa *Når sola itte lenger har oss å skine på*, er det ikke bare selve tematikken omkring livets evige spørsmål om liv og død som har religiøse over- eller under-toner. Vi møter urtyper igjen, Job og Abraham:

*At alt skal gå tel grunne på livets korte vei
det angår liksom andre litt mer enn deg og meg.
Men som et tre i skogen kan både du og je
bli skiftet ut på timen om forvalter`n synes det.*

*Da blir det tråkk i tunet der øvrigheta driv
og fallbyr alt vi samle i tru på evig liv.
Men jula bære ruller seg rundt mot nye år
mens andre trekker fjæra i vekkerklokka vår.*

*Og fela som jeg elske og mang en gong har stilt
blir sikkert levert billig åt en som speller vilt.
Og je som var så klassisk blir glømt i bok og brøst
mens han er Myllarguten når dagen gryr i øst.*

*Og bilde som du måle ved Vinjeveiens kant
blir kanskje vindusrute hos en hell annen fant.
Det samma kan det vara når vi har sagt farvel
skjønt går det som je håper da er det lenge tel.*

¹⁵ Ibid s 244

*Men blir du mett av dage som Job og Abraham
kan saktens en forvalter ta blinkeøksa fram
Men tenkj deg for et sletthogst som væla da får sjå
når sola itte lenger har oss å skine på.¹⁶*

Det er ikke langt mellom forvalteren og opphavsmakt, eller gudemakt. Sandbeck bidrar til effektiv tale om livets unådige premisser og appell til en mulig hovedansvarlig regissør, både på egne (strofe 3) og andres (strofe 4) vegne. Ved å spille på urtyper som Job og Abraham tangerer han store script i vestlig og global kultur, kunst og religiøs historie. Kritikken skal *kjennes*, ikke bare av konkrete ansvarlige, men av kosmisk ansvarlige. Ei sol og en forvalter, begge mulige symboler på Gud som opphavsmakt, som ikke har mennesker å skinne på, er et utsøkt bilde på hva som står på spill i en virkelig verden. Her går verken mennesker eller makter fri for ansvar, oppgjør og svart sorg.

DET BLIR ALDRI FRED PÅ JOLA FØR DEN SEILER HELT FORLATT

I visa *Tankefors* får vi vite hvorfor verden kanskje bør klare seg uten oss mennesker. Når Sandbeck setter Åsta, seg selv og andre/alle på verdenskartet i klagesanger - med religiøs retorikk som utdyper alvor - ser vi tydelig hans evne til å beskrive personlig, menneskelig og global håpløshet med poetisk styrke og politisk aktualitet. Hvem og hva har stelt i stand menneskehetens globale helvete? Dikteren sier i alle fall i refrenget på visa *Kjærlighet er lysets kilde*:

*Det blir aldri fred på jola
før den seiler helt forlatt,
øst for sol og vest for måne
uten oss ved dag og natt.*

Vi er vitne til et ramsalt oppgjør med overflod, naturødeleggelse, mammons makt, heldedød og "våpensmedens gnål om freden". I denne siste visa Sandbeck publiserte, er de første ordene sitat fra Grundtvigs kjente salme: *Kjærlighet er lysets kilde*. Ved å spille på en kjent salme og snu innholdet til et globalt oppgjør skapes en ekstra sterk klage-tone:

*Kjærlighet er lysets kilde
kjærlighet er livets sang
Uten at det preger bildet
av all sorg og undergang.*

Overfloden avler lede

¹⁶ Ibid, s 154

*og gir mat for gribb og ravn.
Mens naturens ville vrede
varsler deg i livets navn.*

*Moder jord er ille reden -
når du ser det blåna vet
er et skaperverk gått heden
for all tid og evighet.*

*Det blir aldri fred på jola
før den seiler helt forlatt
øst for sol og vest for måne
uten oss ved dag og natt.*

*Mammoms svorne fosterbrødre
enser ei soldatens sold.
Stille gråt frå arme mødre,
unge enker bøyd i moll.*

*Makta hedrer heltedøden
med en billig blommekrans.
Makta elsker morgenrøden
og består i all sin glans.*

*Mett av år og mildt beskjeden
våger vi å nevne slikt:
Våpensmedens gnål om freden
er og blir et dårlig dikt.¹⁷*

Hvem skulle tro at en så altomfattende klagesang er skrevet for såpass lenge siden? De fleste har nå hørt - og mange tar inn over seg - at "naturens ville vrede varsler deg i livets navn". Det var ikke tilfellet i Sandbecks mest produktive år som visedikter. Siden hans tone ellers både er lystig, humoristisk og dypt forankret i en kjærlig oppmerksomhet overfor folk og fe, framstår denne omskriving av Grundtvigs salme som eksistensielt og kollektivt beksvart og sår - en ekte klagesang eller salme.

MORO MED METUSALEM

I visa *Hanna Hakkihæl* får vi i sjette strofe overraskende møte den gammeltestamentlige skikkelsen Metusalem:

¹⁷ Ibid, s 216

*Om måndan ligg je tida lang
og traller på en julesang.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.*

*Om tirsda´n vil je ta meg fri
og klø meg litt på hofta mi.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna hakkihæl.*

*Om onsdan sitt je tertefin
og gløtter på mitt tyllgardin.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.*

*Om torsda´n vil je bære le
og slå meg i det høyre kne.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.*

*Om freda´n tar je alt med ro
og legg i sammen to og to.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.*

*Om lørda´n ifrå sju til fem
je danser med Metusalem.
Daen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.*

*Om synda´s mårån snur je meg
og snorker som en Åsgårdsrei.
Dagen går ålikevæl,
hilsen Hanna Hakkihæl.¹⁸*

Å bruke bibelske metaforer for å skildre en eller annen form for dagdriveri, er ekstra morsomt, fordi det verken er vanlig eller har noe med Metusalem å gjøre. Eller, hvem vet? Han er en av urtidens stamfedre, farfar til Noa, og døde da flommen som utsletta verden kom. Er Metusalem en slags prikken over i´en i Hanna Hakkihæls dans på lørda´n "ålikevæl", for å betone urtypen som bare holder på i det uendelige

¹⁸ Ibid, s 92

til andre makter til slutt tar en (flommen)? Vi møter *Åsgårdsreia* i aller siste strofe. For mange vil kombinasjonen bibel og norrøn mytologi være overraskende, for andre slett ikke. I Grundtvigs univers er det en dyp, nødvendig, underholdende og bevisst utviklende sammenheng mellom historie, mytologi og kristendom. I andres univers er det en tilsvarende prinsipiell motsetning mellom de samme størrelser. Hos Sandbeck virker sammenhengen totalt uanstrengt, tilsynelatende tilfeldig som en lek, i alle fall helt fri. Den lille enkle visa framstår som høyst upretensiøs, men ikke uten mytisk, religiøs klangbunn. Dette antyder en slags felles universell referanseramme i samme gate som visa *Sola og englene*.

GRANNE MED HIMMERIK

Hvor langt er det fra Åsta til himmerik? Og hvilken forskjell gjør det? I visa *Ved veiskjellet* hører vi:

*Ved et landsens veiaskjell
fall det slik at jeg slo meg tel.
Her kan je helse på strå og sten
og gamle arr i en bjørkegren,
frå teljekniven av Morastål.
Her talar skogen mitt eige mål.*

*I en fredfull sjumils-skog
såg vi kveldstoget kom og drog.
Så var det borte der lengst i sør
og alt var syngende stilt som før,
mens aspa sitre med silkesus
kring gamle, nattstille bondehus.*

*Over mørke, tunge trer
blinke stjerner på jorda ner
Det var som glør inni blåna brent
da alle skjeltoende lys ble tent
Ja, det var rart det sku felle slik
at je vart granne med himmerik*

I en annen versjon står det i de to siste linjer:

*Je fann en tanke sjå Gud dertel.
Han sit visst heme og les i kveld.*

*Om det enn er trivelig der
vil je heller få rusle her
og spa i hagan og tyde tegn
på himmelhvelvet om sol og regn,
og kjenne emen frå hå og høy.
Je trives her og vil itte døy.¹⁹*

¹⁹ Ibid, s 254

Med den siste linja er det ingen tvil: Åsta er en god og likeverdig nabo og konkurrent med et himmelsk rike, "je trives her og vil itte døy"! Mon tro om en så stor ømhet for eget hjemsted kan uttrykkes sterkere enn i sammenligning med ursymbolet for det fullkomne: himmerik. Naturskildringene er gjennomgående. Det er også "veiaskjell" i strofe 1, møteplassen, kulturens arnested. Kanskje er det en sammenheng mellom dette "veiaskjell" og det vi møter i *Det tapte Paradis* (se lenger ned), hvor det fortvilte kjæresteparet som var "oppsagt" fra paradiset, slo seg ned, utveisløse. Det eneste som kunne gjenopprette det tapte paradiset var blikket på situasjonen, sett fra pardishagens tretopp. Den første hage var paradiset, den andre hjemme, det tredje et himmerik som venter når en dør, slik Påsån i *Fy skam deg* ville tegne himmerik:

Ska vi daua alle sammen, mor? spurte je. Ja, men det er lenge tel. Åssen er det å daua? Akkurat som å sova. Og etterpå får vi bo hos Gud. Er han snill? Ingen er snillere enn hanom, Påsån. Da vil je bo der, sa je og bynte å tegne huset åt Gud. Det ble rødt og blått med gule glas, dobbelt så stort som Bygningen, tenkte je meg. Hvor gammal er Gud a?²⁰

Sandbecks folkelige, naive univers spiller på og speiler et tilsvarende religiøst univers. Det er vanskelig å forestille seg et folkelig kosmos med gjenkjennelige konkreter fra hans eget liv og omgivelser uten et slikt spill med de speilingsmuligheter det gir.

DU KLIMPRE DINE TIMESLAG DA VIELSEN VAR ENDT

I visa *Bessfarklokka*, ei vise om alt vegguret legger merke til, hører vi:

*E klokke tikke tider hen
ved fjære og ved flo,
mens gamle Søren Klokkemaker
slumre i sitt bo.
I stevnemøters gylne stund
steg toner frå din klokkebunn
med sødme kring en pikemunn
i kveldens bleke ro.*

*Du klimpre dine timeslag
da vielsen var endt
og Hellige Tre Kongers lys
høytidelig ble tent
Du klimpre på din skjøre streng
da månen skjen på elv og eng
og lyste ved e himmelseng
med brud og sakrament.*

Du tikke for den onge mor

²⁰ Vidar Sandbeck, *Fy skam deg*, 1977 s 22

og sirlig barnesøm.
Du tikke for en ufødt sorg
og for en vakker drøm.
I hundre år du mól og spann
mens slekter kom og slekter svann
mot fantasiens aftenland
i dunkel, stille drøm.

Du, gamle Søren Klokkemaker -
i det tause kor
har vinden bæri bort den siste
lyd av dine skor.
Men bakom rosemalte drag
går pendelen den dag i dag
så tyst som dine hjerteslag
en gong på moder jord.²¹

Her spilles det på og om hellige hus og steder, hjem, kirke, lys, vekslinger, vielse, himmelseng - et poetisk kunststykke som utfordrer den offisielle kirkes tale om det samme. I visa er hellig og alminnelig kjærlighet knyttet nært og naturlig sammen: *e himmelseng med brud og sakrament*. Vi vet alle hva slags sakrament det er tale om - erotikk og religion forent i elskov. For mange er dette ekte hellighet, men ikke alltid i kirkelige og religiøse tradisjoner, hvor borgerlig moral og åpen og skjult fiendlighet mellom erotikk og religion gjennom generasjoner har satt sitt preg på kirkens språkformer. Dikteren viser mot til å gå på tvers av vedtatte, religiøse "sannheter" om hva som hører hjemme hvor, og skaper syntese med poetisk enkelhet og flertydighet. "Tiden" ser gjennom "bessfarklokka" alt som skjer, gjennom generasjoner, "mens slekter kom og slekter svann", strofe 3. Det er ikke langt mellom de ulike symbolene som antyder et evig blikk, her *tiden*, andre steder *je* som i visa "Det tapte Paradis", eller "Forvalteren" i "Når sola itte lenger".

SÅ FÅR DET HELLER VÅGES MED SKADE PÅ VÅR SJEL

Når Sandbeck peker på undertrykkelse i alle klasser og samfunnslag, er det kanskje heller ikke tilfeldig at han spiller på religiøs retorikk. I *Dagdrivervise* ydmykes Peder av kjerringa som med rette etterspør ting som skulle vært gjort. Peder biter det i seg - men hevner seg på ei høne han sparker ihjel bak låven:

*At det er grått i åsen det er et dårlig tegn,
da sitt'n Peder inne i fall det sku bli regn.
Han sitt og klagar været med lua på sitt kne,*

²¹ Ibid, s 14

for han har lenge tenkt på å høgge vinter-ved.

*Nå er det alt september og grana står på rot.
Og skålen den er skrapa og pipa full tå sot.
Han trommer litt i bordet og da er'n Peder harm.
Så spør'n a Karoline om kaffekjel'n er varm.*

*Men ho har dårlig humør og segjer: Kan du sjå
at skigar'n driv og dett'ner og fjøset står på skrå.
Nå kan du finna hammar'n å spikre på et bol
som løsne utom veggen i februar i fjol.*

*Han klør seg litt bak øret og da er'n Peder sint
og gjorde'n rett og riktig slo'n alt i knas og flint.
Og da han sto bak låven han brukte nebb og hønn
og sparke-hæl e høne som gikk og nappe kønn.*

*Slik står det tel i verda at om vi enn er små
fins alltid noen mindre som vi kan hakke på.
Det gjeld å vara konge og herske i si væl
Så får det heller våges med ska'e på vår sjel.²²*

Det konkluderes med bibelsk fynd i siste linje: "så får det heller våges med skade på vår sjel". Det spiller på et kjent sitat fra bibelen: "Hva gagnar det et menneske om han vinner hele verden, men tar skade på sin sjel?"²³ Ved ironisk bruk av et bibelsitat gjør dikteren hverdagshendelsen til et eksempel på misbruk av makt, uten å minske underholdningsverdien eller låse handlingsalternativene. Kanskje er det like greit å hevne seg for å bevege verden, eller klare seg? Det svarer ikke visa på. Men den gjør hendelsen til en allmenn eksempelfortelling. Det er implisitt en advarsel mot å betrakte Sandbecks viser kun som vindu til ei lita skogsbygd med de undertryktes stemme overfor posisjon, kapital og storsamfunn. Peder, kona og høna en sliten høstdag er et allment speil for hvem det måtte være i verden, et lite menneskelig mikrokosmos. Alle vil være konger i sin verden, koste hva det koste vil, også de undertrykte eller plagede.

DET TAPTE PARADIS

Opphavsfortellinger kan ha stor makt, men også føre til avmakt, avhengig av hvordan de blir gjenfortalt og forvaltet i kulturen. Fortellingen om Eva og Adam i paradishagen slik vi finner det i Det gamle testamente, er et strukturerende urmotiv i

²² Øst for sol og vest for måne...171 viser av Vidar Sandbeck, s 24

²³ Evangeliet etter Markus, 8:36.

vestlig kultur, hevet over samfunnsmessig og personlig tilhørighet. Når dikterne gjendikter slike fortellinger spiller de derfor på sterke script i kulturen. Våkne lesere vil legge merke til hvor i fortellingen de spiller med og mot grunnfortellingen. Allerede i første linje av "Det tapte Paradis" får vi øye på Sandbecks selvstendige strek. Han definerer urfortellingen som en historie om visekunstens opphav; eller han skriver en *metavise* som gjenforteller det som ble fortalt i den aller første visa:

*Den aller første visa, den var om Paradis
Men døm som skulle bo der vart oppsagt på et vis.
Og det døm måtte li for
fekk men 'skeslekta svi for,
men sedertrea vogge i Edens milde bris.²⁴*

Hvor er vi nå? Er visekunstens opprinnelsesfortellingen identisk med den bibelske fortellingen om Eva og Adam i paradiset? Hvor i kunstgallerier i Europa og ellers så du Gud i Edens hage beskrevet som unådig arbeidsgiver: "men døm som skulle bo der, vart oppsagt på et vis..."? Her sår det tvil om opphavsmaktens grunn til å behandle de to første mennesker på denne måten. Dette er en sofistisert måte å gjenfortelle på, for i de tradisjonelle gjenfortellinger er det opplagt at opphavsmakten bare er god, mens menneskene har gjort seg fortjent til å bli drevet ut av hagen. Denne oppsigelsen fikk universelle følger: "og det døm måtte li for, fekk menneskeslekta svi for...!" Hvem og hva i verden som undertrykker og blir undertrykt er ikke et opplagt spørsmål i forbindelse med paradisetfortellingen. Når Sandbeck gjør det sentralt i ei vise om skapelsen, får det samtidig universelle og kosmiske dimensjoner. Hva nå, hva så, etter at de to var oppsagt? Jo: "sedertra vogge i Edens milde bris". Hagen sto ledig.

Kjærlighet som fenomen er sentralt, her som ellers i Sandbecks univers, hvor den viktige, vrang, vittige og vidløftige, forsmådde kjærlighet, den bitre, bittersøte, uerstattelige og altomfattende kjærlighet er læremester, mål og mening i tilværelsen. I denne teksten beskrives den eksklusive kjærlighet mellom to elskende, lykkelige og ulykkelige, som et urmønster gjennom alle gjentakelser, et uendelig kjærlighetsprosjekt som ber fra dypet om å finne veien tilbake til paradiset.

Neste strofe åpner et gigantisk personlig og historisk rom for gjentakelse: "Og hagan den sto ledig for den som hadde tur":

*Og hagan den sto ledig for den som hadde tur
med nellikblomst i jakka og blygen pinsebrur
Så fekk døm sakramente*

²⁴ Øst for sol og vest for måne...171 viser av Vidar Sandbeck, 1998, s 32

*og blåna sto og vente
med blankt og evig solskinn, slik alle jinter trur...*

Hva med de oppsagte? De tumler på ramme alvor med alle fordrevne menneskers grunnproblem og forsøk på å finne den tapte lykke igjen, finne hjem, her eller der:

*Men skodda sank på stien og brura vart så trøtt
Og han vart sår i foten og angre han var født.
Dom spurde mange vise
om vei til Paradiset -
men ingen hadde sett det av folk døm hadde møtt.*

Ingen kan hjelpe. Ingen vet veien tilbake. Det må tas valg - i et veiskjell - siden kreftene er brukt opp, verken gråt eller latter er mulig. Krisen er total:

*Så nådde døm et veiskjell og slo seg tafatt ne`
og ingen ville gråte og ingen ville le.*

Fant de en løsning? Gikk de hver sin vei? Fant de veien tilbake eller til noen av livets nødvendige kompromisser? Nei! Ingen av delene. Vi er tilbake til sedertreets krone i det første verset, som vogge i Edens milde bris:

*Da kom det som e tone
frå sedertreets krone:
Du/vi er i Paradiset, men det vet bære je...*

Hvilket je? Visekunstens je? Poetens je? Opphavsmaktens, en skapers je? Kan et mulig svar være et *visekunstens je* som er til stede i alt og alle, og som både er je, du, Gud, eller det Sandbeck kalte "noe veldig bakom alt..."? Hva har je´et på hjertet? Det sier: *du/vi* (i ulike versjoner av visa) *er i paradiset, men det vet berre je*. Her er det ingen som forakter de fortapte, ingen gode råd, diagnostisering, moralisering, tilbud om frelse eller forvandling. Dette je gjør noe annet. Det forsøker å bekrefte paradistilstanden ved å utvide virkelighetsforståelsen, endre blikket. Kan det kalles en optimal religiøs fortolkning, en *fullkommen foreløpighet*, som jeg har foreslått som teologisk uttrykk i min Grundtvigforskning?²⁵

²⁵ Se Synnøve Sakura Heggem, *Kjærlighetens makt, maskerade og mosaikk. En lesning av N.F.S.Grundtvigs Sang-Værk til den Danske Kirke*, 2005, s 16: "Kanskje består religionens overlegenhet i at den tilbyr mennesket en teori om fullkommen foreløpighet. Den tilbyr et fortolkningsblikk som gir det timelige og flyktige et evighetsstempel, en sublim evne til å gi enhver glede og lyst, erotisk som uerotisk, en gyldighet og glans som det ellers ville måtte mangle eller miste."

OG VI, VI ER SOM EPLER

Slik jeg ser det, tar Sandbeck i bruk en universell, kristen skapelsesmyte for å bli stedefen nok, få fram det han har på hjertet på en leken, selvstendig måte ut fra sitt locus. Slik gjør han sitt eget blikk universelt, allmenngyldig. Det forutsetter at han ikke tar for gitt hvor det religiøse begynner og slutter, men komponerer sine tekster med elementer fra alle deler av virkeligheten. Det ser vi for eksempel i visene "Åse Åkerø og Gunnar Gravensten" og "Mor Mandel".

*Det hang en gong to epler
på hver sin eplegren.
Og det var Åse Åkerø
og Gunnar Gravensten*

*Døm rødme pent i sola
og hutre søtt mot frost
ved tanken på å gifte seg
og bli tel eplemost.*

*Da kom det utpå høsten
en mann i hagan inn
og lille frøken Åkerø
ho blekne om sitt kinn.*

*Så ble døm tatt til fange
og ført tel byens torg
og skulle aller møtes mer
i gle`e eller sorg.*

*for Åkerø ble eplevin
hos vakre løyntnant Lie,
mens Gravensten låg halvspist
ved byens søplesti.*

*Og vi, vi er som epler,
vi vingler hver vår vei.
Kanhende er du Åkerø,
mens Gravensten er meg.²⁶*

Her spilles det ikke på religiøs retorikk, men ikke desto mindre på et gjenkjennelig, allment element: skjebnens ironi, se siste strofe. Mange vil mene at tanken om likhet

²⁶ Øst for sol og vest for måne...171 viser av Vidar Sandbeck, 1998, s 271

som ideal er dypt religiøs fundert, og derfor implisitt bakgrunn for beskrivelse av skjebnens ironi.

DE VISE MENN FRA ØSTERDALEN

Mitt møte med Sandbecks tekstlige univers - og hans gravferd - gjorde at han ble opplagt kandidat til en av *de tre vise menn* i julekrybba i Åmot kirke, inspirert av Kjell Aukrusts fortelling "De Vise menn fra Østerdalen". I julekrybba *kneler* Vidar Sandbeck "ømt for at du er til"...som i visa "Til deg", denne gangen for det lille barnet. Adam og Eva - de i "Paradisvisa" - danser kjærlighetsdans på den ene vingen. Det var treskjærer Ragnar Nysæter som spurte meg forsiktig om ikke Eva og Adam hørte med i den store julefortellingen. Jeg tenkte meg om, og svarte som sant er: jo, naturligvis...! Julekrybba var et prosjektarbeid mellom menighetsråd, krybbekomite, prest og kunstner, og ble til underveis. Den er utpreget global og lokal, ikke minst takket være Sandbecks nærvær. Gran har fått plass istedetfor palmetre, hest istedetfor asen. Vise kvinner og menn er plassert på ulike verdensdeler. Barn som besøker og betrakter krybba, kan gjerne synge julesanger for å komme på sporet av ulike fortolkningsblikk, for eksempel Sandbecks vise "Josef Tømmermanns drøm". Og ja, jeg tror dikteren *trives der* (jfr visa om Åsta som himmerik), så lenge små og store settes på sporet av undring, opprør, sylskarp humor og rettferdighet som hjertespråk, uavhengig av livssyn og religion. Det er dette "noe veldig bakom alt" som berører og binder sammen, skal vi lytte til en av dikterens varierte stemmer. Å synge juleviser handler også om å skape et åpent, men ikke tilfeldig fortolkningsunivers. Legg merke til Sandbecks måte å gjøre plass til identifikasjonsmuligheter - som et julespill - når han dikter, "og en skal vara tømmermann, og en en konge stor..." i visa "Josef Tømmermanns drøm":

*Om julekveldn skal alle landsens hem
stå bitte små og raude under himmelåsens brem
Og en ska vara tømmermann og en en konge stor
og utpå eftan ska det snø i ferske skyldfolks spor*

*Og e ska kommâ fræmend klokka tre
og hete tanta Anna og ha diger kuffert med
Og kakkellovn ska dure godt så ingen sitt å frys
omkring et lite juletre med åtte kvøite lys*

*Og e ska vara moderlig og øm
mot sine små og Marja ska du nevenes i min drøm
Og over Moraberjet går et bud om glade jul
og stanser mitt på himmel som e stjerne stor og gul*

Og en ska vara Josef Tømmermann

*og setta fram tre stoler åt noen folk frå Østerland
Men den ska berre stå på kne der gutten ligg i blund
i en og liflig myrra i frå øst ved Mamre lund*

*Og da ska alle skyer stå på klem
så stjerna kan få lyse over slott og ørsmå hem
Og den ska sjå med åpen munn på skaperverket ner
at det er fred for første gong så langt e stjerne ser...²⁷*

Grunnstruktur i denne julevisa er sammenhengen mellom fortellingen om den første jul og hvordan hver julefeiring speiler den som et levende skuespill med ulike aktører. Det er markert i flere av strofene med "og en skal vara...". Dikteren skildrer en typisk jul i eget miljø, lar det være åpent hvem som vil identifisere seg med hvem. Slik åpner julevisa opp for individ- og kollektivnivå med fredsbudskap for hele "skaperverket" i siste strofe. Uttrykket "for første gong" i siste strofe spiller suverent på paradokset mellom urfortelling og gjentakelse som virkelig og sant julespill samtidig.

VÅRE STEG PÅ JORDEN

Jeg har i mine 15 år som prest latt Sandbecks sangpoesi prege overgangsritualer som innganger (dåp) og utganger (gravferd), kjærlighetsfeiringer (vielse) og myndighet (konfirmasjon). Jeg har også eksperimentert med noe jeg har kalt "gudstjeneste i Sandbecks tegn", hvor de klassisk liturgiske tekstene er erstattet med sangpoesi, knyttet sammen med kommentarer og meditasjoner over hans tekster. Dette har jeg gjort på Rena, men også i Lom og på Nesodden, tilpasset situasjonen. Hver gang har jeg lyttet til forsamlingen i forkant og etterkant for å finne ut om dette åpnet opp for forståelse og erkjennelse, og kunne klinge sammen med kirkerommets symboler og forsamlingens situasjon. Det har utvidet både det lokale og det globale rom, og gjort kirken mer levende som rituell storstue. Grunnen til at Sandbecks viser har denne kraften, vil jeg oppsummere slik:

Vidar Sandbeck bruker de religiøse myter og grunnfortellinger for hva de er verdt, uten å skjele til korrekte, ortodokse eller anti-religiøse bekjennelser. Han sjonglerer med elementene idet han iscenesetter livet i Åmot. Til forskjell fra sin far, som opponerte konkret mot kirkemakta, tok Sandbeck motstanderne ved hornet ved å annektere kirkas innerste hemmelighet og visdom, og brukte det på sin egen måte. Kanskje var det noe av den stolte og kloke, religiøse arven fra mor som ga han kraft og kløkt til det.

Vidar Sandbecks sangpoesi lyser opp fordi han hadde evnen til å sanse språket

²⁷ CD, Vidar Sandbeck, *En fergemanns vise*, Norsk Kulturråd, cd 2/29.

omkring seg som et gitt univers, en gave og en oppgave. Han satte det sammen på nytt, som en gave tilbake til fellesskapet. Den religiøse dimensjon er helt enkelt *til stede* som bearbeidet arv. Dikteren trengte tydeligvis kvaliteter i den religiøse arven, for eksempel fortellinger og forestillinger om *paradis, verdensmålestokk* og *evighet*. Dette skapte han om til nye uttrykk for det som er, var og venter. På den måten traff han nerven, slik jeg ser det, i levende religion, noe sant stedegent som spiller seg ut mot store eksistensielle, tradisjonsrike speil, alltid i utvikling mot mot nye "ukjente sorger og vakre drømmer" ("Bessfarklokka"), lokalt og globalt - i lys av en absolutt skjønnhet, godhet og sannhet, eller "noe veldig som overvåker våre steg på jorden".²⁸

²⁸ Se fotone nr 1.